

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРЕНІНГУ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ПРАВОПОРУШНИКАМИ

У статті розглянуто причини формування девіантної поведінки підлітків. Визначено внутрішні фактори та зовнішні впливи, що викликають відхилення від загальноприйнятих норм. Одним із завдань тренінгів виступає переконання підлітків добровільно змінити свою поведінку, зробивши її більш загальноприйнятною. Наводяться правила, яких необхідно дотримуватись під час проведення тренінгу та план його проведення з визначенням переліку тренінгових вправ та часу на їх виконання. Також презентовано матеріали для проведення тренінгів по профілактиці і подоланню конфліктів в середовищі неповнолітніх правопорушників.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика конфліктів, неповнолітні правопорушники, план та правила і принципи проведення тренінгу.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна пенітенціарна доктрина, європейське та вітчизняне законодавство визначають пріоритетами в роботі з неповнолітніми правопорушниками ті, що мають передусім соціальну, педагогічну та психологічну сутність і зміст. В цьому сенсі, актуальним постає питання забезпечити методичним інструментарієм для проведення тренінгів суб'єктів, які займаються організацією психолого-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками як спеціалісти від неурядових громадських організацій, а також як представники пенітенціарного персоналу виховних колоній, слідчих ізоляторів, кримінально-виконавчих інспекцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні погляди на проведення соціально-виховної роботи із засудженими, відображені в наукових публікаціях з різних галузей знань (права, психології, педагогіки). Зокрема, соціально-правовий статус неповнолітніх правопорушників та нормативні основи проведення соціально-виховної роботи у виховних колоніях та різних соціальних інститутах розглядали В. Бадира, І. Богатирьов, Є. Дикий, К. Ігошев, О. Олійник, В. Прусс, Д. Ягунов та ін. Педагогічні техніки в роботі із неповнолітніми правопорушниками висвітлено в працях О. Беци, С. Горенко, Т. Журавель, Л. Завацької, С. Замули, О. Караман, В. Кривуши, В. Лютого, І. Парфанович, В. Синьова, С. Харченка та ін. В даних роботах обґрунтовано теоретичні основи соціально-виховної роботи із неповнолітніми правопорушниками, розкрито її зміст та сутність, окреслено основні форми та напрями виховної роботи, визначено специфічні характеристики неповнолітніх та ін. Не дивлячись на значну кількість публікацій, що присвячені проведенню соціально-виховної та психологічної роботи з неповнолітніми правопорушниками, матеріали для проведення тренінгів, в яких викладені як теоретичні, так і практичні підходи щодо корекції девіантної поведінки та профілактики конфліктів в середовищі неповнолітніх потребують удосконалення та поліпшення змістовного наповнення.

Мета статті. Розглянути причини формування девіантної та конфліктної поведінки неповнолітніх правопорушників та розробити план проведення тренінгів, метою яких є корекція поведінкових моделей поведінки неповнолітніх та приведення їх у відповідність із загальноприйнятими у суспільстві нормами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Девіантна поведінка підлітків залежить як від внутрішніх факторів, так і від впливу зовнішніх чинників. Аналіз літературних джерел показує, що перехідний віковий період обумовлює формування у підлітка специфічної реакції на зовнішні впливи, створюючи певні поведінкові моделі. Залежно від соціально-психологічних особливостей особистості, у підлітка може проявлятися соціальна незрілість, яка контрастує з фізіологічним бурхливим дозріванням, прагненням спробувати нові відчуття, нездатністю прогнозувати наслідки своїх дій, бажанням бути незалежним. Підліток не завжди відповідає вимогам, які висуває до нього суспільство, проте сам він вважає, що суспільство його надто обмежує. Алкоголізм, жорстокість і насильство в сім'ях обумовлюють відставання неповнолітніх у фізичному і психічному розвитку. Очевидно, що діти не можуть сприймати таке ставлення до себе як адекватне і демонструють девіантну поведінку.

Серед основних причин формування девіантної поведінки, дослідники [5 та ін.] здебільше називають соціальні стресові фактори: сімейні фактори (психічні захворювання батьків, алкоголізм, наркоманія; стійкі та тяжкі проблеми у стосунках між батьками, а також жорстокість та занедбаність; імпульсивно-агресивний стиль поведінки в родині); вплив малої референтної групи, особливо з асоціальними формами поведінки; економічні негаразди; проблема зайнятості тощо.

Девіантна поведінка, як правило, виявляється у таких формах, як:

- агресія (фізична або вербальна);
- аутоагресія;
- зловживання речовинами (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія);
- аномалії сексуальної поведінки (згвалтування, сексуальний садизм, педофілія та інші форми перверсій);
- надцінні психологічні захоплення (колекціонування, фанатизм – релігійний, спортивний, музичний тощо); розлади потягів (клептоманія, дромоманія, піроманія) характерологічні і патохарактерологічні реакції (емансипації, групування, опозиції тощо);
- комунікативні девіації (гіперкомунікативність, конформізм та ін.); аморальна поведінка.

Підлітки, що схильні до адитивної поведінки, не тільки не вважають необхідним передбачати наслідки своїх дій, а взагалі не відчують себе суб'єктом своєї діяльності. На їхню думку, все, що відбувається з ними не залежить від їх волі і не є наслідком їх поведінки. Життя вони розуміють як нагромадження випадкових подій, які неможливо перебороти.

Кримінальним фактором виникнення девіантної поведінки можна назвати групу підлітків, що сформована поза соціально-значущою діяльністю, в умовах марнування часу та ризикованих хуліганських занять. У таку групу, яка виявляється "каталізатором" злочинної поведінки неповнолітніх, підліток потрапляє в разі неможливості досягти успіху, відсутності позитивної діяльності, в якій підліток може реалізувати себе; в разі психологічного дискомфорту, що виникає як результат престижного невдоволення, відчуження від колективу, як це буває з "важкими" учнями внаслідок їх слабкої успішності, конфліктів з вчителями та однокласниками, що призводить до зниження референтної значущості підлітка та пошуків ним іншого кола спілкування. Зовнішня соціабельність, легкість налагодження емоційних контактів супроводжується у підлітків маніпулятивною поведінкою і поверхневистю емоційних зв'язків.

Одним із завдань тренінгів виступає переконання підлітків добровільно змінити свою поведінку, зробивши її більш загальноприйнятною.

Існує кілька правил, яких треба дотримуватися під час тренінгу на зміну поведінки [2; 3].

Правило 1. Акцентуйте увагу на вчинках (поведінці), а не на особистості підлітка. Слід звернути увагу на те, що "звична" для підлітка поведінка може бути небезпечною. Увага має бути повернута до усвідомлення ризику власної поведінки. Розпочинати роботу треба з опису поганої поведінки не оцінюючи її. Коли ведете мову про вчинок, обмежуйтеся обговоренням того, що трапилося з підлітком. Звертайтеся до минулого, або прогнозуйте майбутнє підштовхуючи неповнолітнього до роздумів, що все же можна змінити якщо почати діяти "зараз і тепер".

Правило 2. Контролюйте свої емоції. Коли підліток демонструє "погану поведінку" та ставлення до ваших слів, у вас можуть виникнути емоції обурення, гніву. Це заважає тверезо мислити та логічно діяти. Необхідно перенести увагу на конкретну інформацію, і допомогти підлітку проаналізувати "за" і "проти" зміни своєї поведінки. Треба пам'ятати, що наш гнів – це те, чого домагається підліток, який прагне влади.

Правило 3. Не намагайтеся тиснути на підлітка щоб змінити його поведінку. Людина має навчитися новим навичкам поведінки, але для цього потрібен певний час. Якщо підліток прийняв рішення змінити поведінку, то треба заохочувати його успіхи, створити атмосферу підтримки, уникати типових помилок, коли тренер: підвищує голос; вимовляє фразу: "Головний тут поки що я"; уживає принизливі, образливі слова; удається до сарказму; читає моралі; виявляє невдоволення; порівнює одного підлітка з іншим; робить узагальнення типу: "Ви всі однакові" тощо.

Правило 4. Обговорюйте вчинки, змодельовані ситуації разом з підлітками. Підлітки, як правило, самі дуже охоче розповідають про свої проблеми. Оскільки в сім'ї приділяли їм мало уваги, вміння долати труднощі, довільна саморегуляція, навички спілкування, моральні норми та установки у них мало розвинені або викривлені. Реакція тренера на те що говорять підлітки має бути негайною. Підлітки будуть бачити, що ви готові завжди втрутитися. Підлітки будуть робити те, що робите ви і говорити так, як говорите ви, якщо буде використаний відповідний стиль поведінки. Тренеру слід розуміти цей фактор і використовувати адекватні ситуації педагогічні дії, коректні зауваження та вимоги. Не поспішайте робити висновки і дотримуйтеся правил активного слухання.

Запропонований нами тренінг розрахований на підлітків, які є "важковиховуваними" і навчаються в загальноосвітній школі, а також на тих, хто перебуває на обліку в кримінально-виконавчій інспекції [9; 10]. Він спрямований на розвиток у підлітків вмінь і якостей, необхідних для самостійної відповідальної поведінки в сучасному житті. Окремі вправи передбачені для застосування при індивідуальній та груповій роботі з підлітками, схильними до девіантної поведінки, а інформація може бути використана інспекторами кримінально-виконавчої інспекції при проведенні виховних бесід з неповнолітніми.

Тренінг включає в себе два заняття по 3 години.

План проведення тренінгу

№ заняття, вправи	Назва вправи та її мета	Тривалість, хв.
Заняття № 1	Мета: Інформування про мету і завдання тренінгу. Напрацювання вмінь дотримуватись відповідальної поведінки.	
Етап 1		
Вправа № 1	"Чарівник" . Мета: сприяти встановленню довірливих відносин; формувати навички правомірної та відповідальної поведінки у підлітків; виховувати негативне ставлення до протиправної поведінки однолітків; розвивати соціальну активність.	30
Вправа № 2	"Вироблення правил поведінки" . Мета: Виробити і прийняти основні правила роботи у групі.	20
Вправа № 3	"Наші очікування" . Мета: Визначитися з очікуваннями від тренінгу кожного з учасників.	20
Етап 2		
Вправа № 4	Визначити поняття "тиск" та "негативний вплив". Мозковий штурм: "Джерела зовнішнього тиску" .	35
	Мета: визначити поняття та окреслити механізми та наслідки "тиску" та "негативного впливу" на особистість підлітка.	
Вправа № 5	"Види шкідливих звичок людини" . Мета: записати і обговорити з підлітками наслідки впливу шкідливих звичок на людину (переваги і недоліки).	35
Етап 3		
Вправа № 6	"Чи вмію я сказати "ні" . Мета: в ході дискусії обговорити вислови з пропозиціями, які мають примусовий характер для особистості. Визначити цінності, які будуть порушені в разі погодження на дію, запропоновану у вислові.	30
Етап 4		
	Закінчення заняття та підведення підсумків. Мета: надати можливість висловитися учасникам тренінгу.	10
	Всього:	180
Заняття № 2	Вправи на профілактику девіантної поведінки підлітків. Мета: автономізація позиції учасників, активізація соціальної позиції та розвиток здібностей у підлітків робити зміни у своєму житті та оточуючих людей, здійснювати самоконтроль.	
Етап 1		
Вправа № 1	"Рекламний агент-наркоман" . Мета: навчитися протистояти маніпуляціям щодо спроби втягнути підлітка у вживання наркотику.	30
Вправа № 2	"Я" – ідеал" . Мета: поглиблене розуміння кожним учасником тренінгу самого себе.	20
Етап 2		
Вправа № 3	"Мої сильні сторони" . Мета: навчити учасників тренінгу думати про себе "позитивно".	20
Вправа № 4	"Визначити поняття "агресивна поведінка" . Мета: з використанням метода "гранування" перерахувати і записати слова, що асоціюється з агресією. Обговорити наслідки агресії та якості особистості, які з нею асоціюються.	15
Етап 3		
Вправа № 5	"Зробити вибір" . Мета: навчити підлітків свідомо ставитися до своєї поведінки, протидіяти маніпуляціям осіб, що підбурюють до девіантної поведінки.	25
Етап 4		
Вправа № 6	"Зміна переконання" . Мета: змусити підлітків замислитися та поміркувати про свої переконання, від яких вони хотіли би позбутися, змінити їх на інші.	20
Вправа № 7	"Змах" . Мета: ознайомити із технікою саморегуляції, що дає мозку напрямок у його роботі і може бути застосована для зміни настрою, нав'язливого стану тощо	15
Вправа № 8	"Вирішення проблем, що пов'язані з девіантною поведінкою" . Мета: навчити підлітків приймати рішення та обговорювати в групі свої проблеми.	25
Етап 5		
	Закінчення заняття і підведення підсумків тренінгу. Мета: підвести підсумки проведеного заняття та надати можливість висловитися учасникам тренінгу.	10
	Всього:	180
	Разом:	360

Однією з поширених форм профілактики та вирішення конфліктів є форма тренінгу. Ініціатором такого підходу слід вважати Дж. Бертон, згідно з яким вирішення конфлікту має ґрунтуватися на зміні глибинних структур. Правильно організоване спілкування між соціальними групами, які у конфлікті, є одним з центральних методів у даному підході. Воно спрямоване на зміну характеру сприйняття ситуації, а також на зміну відносин сторін одна до іншої.

Також слід зазначити, що науковці [1; 4; 7; 8 та ін.] часто підкреслюють складність повного вирішення конфлікту. Вони відзначають, що навіть, якщо конфлікт є вирішеним, він може нести в собі зародки майбутніх конфліктів.

Орієнтовна тривалість двох тренінгових занять 6 годин.

Таблиця 2

Зміст занять

№ заняття	Перелік вправ	Орієнтовна тривалість, год.
1	Вправи на знайомство. Інформаційний блок "Як використовувати орієнтації поведінки в конфліктах". Тест: "Особистісні стилі поведінки в конфліктних ситуаціях". Тест: "Визначення конфліктності на основі її самооцінки". Вправи на згуртування групи.	3
2	Вправи на взаємодію. Тест: "На об'єктивність сприйняття інших людей". Профілактика та вирішення конфлікту.	3
	Разом:	6

Мета тренінгів полягає у наданні інформації про: міжособистісний конфлікт, його причини та особливості виникнення; психологічні механізми управління міжособистісним конфліктом; прийоми профілактики та подолання конфліктів.

Завдання тренінгу: навчання методам пошуку рішень у конфліктних ситуаціях; допомогти учасникам навчитися неупереджено оцінювати конфліктну ситуацію; допомогти учасникам коректувати свою поведінку в бік зниження її деструктивності (у особистісно-емоційній сфері); згуртування конкретної групи (у випадку, якщо всі учасники є її представниками), розвиток умінь та навичок групової взаємодії.

Існує певна специфіка проведення тренінгових занять з неповнолітніми правопорушниками, оскільки умови їх перебування в тому чи іншому середовищі суттєво різняться. Особи, які відбувають покарання у виховних колоніях організовані у досить великі формальні колективи, а отже є можливість відібрати учасників тренінгу. Ті, кого тримають в слідчому ізоляторі в камерах, виходити на заняття зможуть лише цілою камерою, а це означає, що вибір учасників тренінгу обмежений. Неповнолітні, які перебувають на обліку у кримінально-виконавчій інспекції, практично не спілкуються, а отже, коли мова заходить про профілактику конфліктів, то треба націлювати їх на те, щоб отримані ними навички були використані в ситуації виникнення протиріччя, відсутності згоди, що обумовлені наявністю різноманітних думок, поглядів, ідей, інтересів, точок зору, що приймають форму розбіжностей.

У виховних колоніях та слідчих ізоляторах існує стратифікація, що утруднює формування групи неповнолітніх для участі в тренінгу. Необхідно знати, що не всі неповнолітні здатні піти на ризик і взаємодіяти з тими, яких відносять до "групи відторгнутих від загальної маси". Разом з тим, помилкою можна вважати ситуацію, коли групу створюють з числа самих "відторгнутих" замість звичайної групи. Для створення повноцінної тренінгової групи рекомендується: мотивувати неповнолітніх; установити контакт з учасниками тренінгу; уникати оціночних суджень; намагатися здійснити пошук спільних інтересів; "встановити рамки" спілкування та взаємодії в групі; визначити принципи взаємодії.

Виховання довіри у неповнолітніх вимагає від тренера уміння налагоджувати спільну діяльність, бачити в кожному підлітку особистість, яка живе і розвивається за певними закономірностями.

Рекомендації по проведенню тренінгів полягають в тому, що:

1) при визначенні цілей кожного тренінгового заняття необхідно: пояснювати їх значення; наводити життєві приклади; розкривати важливість завдань; концентрувати увагу на знаннях та досвіді, що є у неповнолітніх; проводити опитування; формулювати конкретні навички та знання;

2) при формулюванні мотивації треба: використовувати інформаційний матеріал; ставити проблемні питання; розвивати самостійне мислення; заохочувати активність та ініціативу учасників групи; вчити конструктивно сперечатися та ставити питання;

3) при здійсненні зворотного зв'язку з групою необхідно: цікавитися тим, що відчували учасники групи під час виконання вправ; обговорювати досягнення і промахи; визначити особистісні якості неповнолітніх, які необхідно розвивати.

Діяльність учасників тренінгів має ґрунтуватися на принципах [6; 8]:

1. Принцип активності. Означає, що при виконанні вправ люди спостерігають за власними діями та поведінкою інших. Але саме спостереження не дає позитивних результатів. Активність учасників буде збільшуватись, якщо вони матимуть відповідну установку та усвідомлювати необхідність виконання вправ запропонованих тренером.

2. Принцип вправлення у нових способах поведінки. Сутність даного принципу полягає в тому, що учасники групи відкривають для себе нові ідеї, свої особистісні ресурси, можливості під час спеціально організованих ситуацій. Подоланню негативного сприйняття тренінгів допомагають ситуації, коли неповнолітні усвідомлюють важливість і необхідність формування у них готовності після закінчення тренінгів управляти своїми емоціями, психічними станами та поведінкою, по іншому ставитися до оточуючих, життя і самих себе.

3. Принцип усвідомлення змін. У процесі тренінгів поведінка учасників трансформується з імпульсивної на контрольовану за допомогою зворотного зв'язку.

4. Принцип суб'єкт-суб'єктного спілкування дозволяє враховувати інтереси учасників тренінгу, експериментувати зі своєю поведінкою, не соромитись помилок.

5. Принцип рефлексії в роботі тренера реалізується через постановку цілі, визначення засобів її досягнення, діагностику досягнень групи.

Чисельність групи та час проведення тренінгів залежать від конкретних завдань. Як правило, це мають бути групи від 5 до 12 чоловік. По закінченню тренінгів учасники отримують усвідомлення власних якостей; навички конструктивної взаємодії; досвід роботи з особистісними проблемами; досвід поведінки в конфліктних ситуаціях.

Висновки. Дефекти соціалізації підлітків можуть призводити до несприятливого формування особистості, що виявляється у девіантній поведінці (паління, вживання алкогольних напоїв, сексуальні перверсії, дромоманія, суїцидальні спроби тощо) та підвищеній конфліктності, агресії. Здійснити корекцію негативних психологічних утворень підлітків можна створивши відповідні умови під час проведення тренінгів, в основі яких лежать вправи та ігри, що засновані на сполученні когнітивних і сугестивних компонентів, корекції емоційно-особистісних порушень. Наведені програми мають за мету сприяти підвищенню рівня психічного розвитку підлітків та формувати індивідуальні якості, які визначатимуть загальноприйняту у суспільстві поведінку.

Використані джерела

1. Анцупов А.Л. Конфликтология / А.Л. Анцупов, А.И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 591 с.
2. Бука Т.Л. Психологический тренинг в группе: Игры и упражнения / Т.Л. Бука, М.Л. Митрофанова. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2005. – 142 с.
3. Гра – справа серйозна / [упоряд. В. Зоц]. – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. – 128 с.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
5. Дитина у кризовому соціумі: як її зрозуміти і виховувати / [упоряд. Л. Шелестова]. – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2004. – 128 с.
6. Эффективное лидерство та менеджмент : практ. посібн. / [Джон Тіздейл, Джефрі Хьюз]; за наук. ред. Д. В. Ягунова. – Одеса : Фенікс, 2013. – 142 с.
7. Ложкин Г.В. Практическая психология конфликта / Г.В. Ложкин, Н.И. Повакель. – К.: МАУП, 2002. – 256 с.
8. Пірен М.І. Основи конфліктології / Пірен М. І. – К., 1997. – 270 с.
9. Соціальна, педагогічна та психокорекції на робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: метод. посіб. з питань соц. реабіл. у громаді неповнолітніх засуджених / [автори-упоряд.: Т.П. Авельцева, З.П. Бондаренко, Н.В. Зимівець та ін.; за наук. ред. І.Д. Звереві]. – К.: Наук. світ, 2006. – 277 с.
10. Третяк О.С. Психологія кризових ситуацій педагогічної взаємодії : навч.-метод. посібн. / О.С. Третяк. – Чернігів : ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2008. – 128 с.
11. Шаг за шагом. Тренинговый модуль по подготовке волонтеров из числа осужденных: методическое пособие / [Е.В. Герман, В.А. Лапшина, Е.В. Чуприна и др.]. – К.: Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине, 2011. – 224 с.

Tretiak O., Chebonenko S.

TRAINING ORGANIZING WITH JUVENILE OFFENDERS

In the article the author considers the reasons of juveniles' deviant behavior forming. The author defines internal factors and external effects that cause deviation from accepted norms. One of the training objectives is to convict juveniles to change their behavior voluntarily making it more generally applicable. The author gives the rules to be followed during the training and the plan of its implementation with the description of training exercises and giving time of their doing. In the article the author also presents the materials for training on preventing and getting over conflicts among juvenile offenders. The author gives the training plan that shows a list of exercises and recommendations for trainers and the principles to be followed. These materials are designed for professionals of nongovernmental organizations and penitentiary personnel in correctional institutions, pretrial detention centers and criminal and executives inspections.

Key words: *deviant behavior, prevention of conflicts, juvenile delinquents, the plan and the rules and the principles of training.*

Стаття надійшла до редакції 21.01.2015